

Гаврилюк Т.В.

доцент кафедри філософії

Національної академії статистики, обліку та аудиту

Держкомстату України

Економічний чинник в поліфонії християнської антропології

З-поміж усіх країн Україна завжди виділялась незвичайністю своєї історії та культури. Так і сьогодні знаходячись між Заходом та Сходом вона прокладає власний, нелегкий шлях в глобалізованому світі. Це позначається на усіх сферах суспільного буття: економіці, політиці, релігії, культурі.

Запозичуючи західні стандарти, українці прагнуть економічного зросту та процвітання, сподіваючись повернути духовність, звертаються до християнства. Як узгоджуються між собою ці два основні напрямки людського буття?

Для усвідомлення ролі економічного чинника в житті людини з позиції християнства необхідно виходити із з'ясування природи людини, мети її життя. Загалом, християнство вчить, що людина «... складається із плоті та розумної душі і наділена вищим неземним походженням» [1]. Через свою духовну сутність вона є «образом і подобою» Бога, носить образ Божий у вищих якостях душі, особливо в її безсмерті, в свободній волі, в розумі, в здатності до чистої безкорисливої любові. Існування людини на землі має глибокий сенс, велике призначення і високу мету. Людина «пізнаючи Бога й уподібнюючись Йому» з необхідністю повинна «все більше удосконалюватися й успадковувати вічне блаженне життя з Богом» [8].

В «Документах II Ватиканського собору» наголошується на тому, що центром усіх аспектів буття повинна виступати людина в її «цілості та повноті, з тілом та душею, з серцем та совістю, з розумом та волею» [3], оскільки в ній закладене Божественне сім'я. В економічному та суспільному житті людська гідність має бути імперативом будь-яких дій, бо саме людина «є творцем, центром та метою всього економічного та суспільного життя».

Така висока мета наштовхується на перепону, притаманну усім часам та народам, а найбільше сьогодні – прагненню щонайбільшого та найкращого забезпечення земних, матеріальних потреб.

Загалом, економічний чинник сьогодні можна було б назвати новою світовою метафізичною релігією. Концепція добробуту та економічного росту незримо пронизує всі сфери буття, саме вона керує усіма змінами, які ми спостерігаємо в сучасному світі. Маммона*, якого Ісус ще дві тисячі років тому вже називав господарем (Мт. 6:24), здається, як ніколи увійшов в свої права.

Християнство, як і інші релігії, в цілому здійснює позитивний вплив на темпи економічного росту. Оскільки всі релігії висувають моральні норми, які забезпечують відповідальне ставлення до результатів власної праці та забороняють брехню і шахрайство. Більше того, держсекретар Ватикану кардинал Тарчизіо Бертоне в книзі «Етика загального блага в соціальному вченні Церкви» зауважує, що «багатовіковий процес визрівання європейських соціально-економічних інститутів здійснювався під безпосереднім впливом християнського розуміння «домобудівництва». На його переконання, починаючи з XI ст. різноманітні католицькі структури та окремі діячі заклали підвалини найважливіших елементів ринкової економіки (наприклад, кредитної системи, економіки підприємств, товарної та фондової біржі, ломбарду та ін.), а також – заклали основу благодійності як невід'ємної складової суспільства «загального блага». Однак, різні християнські конфесії по-різному тлумачать роль добробуту в житті людини.

Так, Католицька церква ретельно розглядає суспільно-соціальний вимір економічного життя. В «Документах II Ватиканського собору» зауважується, що сьогодні загострюються протиріччя між економічно розвиненими країнами та відсталими, між багатими та бідними людьми, що посилює загальний неспокій і може призвести до болісних наслідків для всієї планети. Вимальовуються чіткі причини для хвилювань: по-перше - забезпечення

* Багатство

високого економічного росту не привело до звільнення від матеріальних турбот, а, навпаки, люди, певною мірою, перетворилися на рабів економіки так, що практично все їхнє життя підпорядковане єдиній меті – добробуту; по-друге – підвищення економіки призвело до загострення та навіть до регресу соціальних умов малозабезпечених, та до презирливого ставлення до бідних; по-третє – за умов економічного росту прірва між розкішшю та злиднями не знижується, а, навпаки, загострюється; найголовніше – лише невелика кількість людей реально має можливість впливати на економічні процеси, більшість при цьому не мають можливості проявляти власну ініціативу в дії. За таких умов Священний Собор Католицької церкви, беручи до уваги потреби економічного розвитку, наголошує на необхідності дотримуватися принципів *справедливості* та *рівності* як для особистого, суспільного, так і міжнародного життя, і подає щодо цього певні керівні вказівки:

- *економічний розвиток повинен слугувати людині*. Необхідно підтримувати технічний прогрес, розширювати підприємства, удосконалювати методи виробництва з єдиною метою – служіння людині в усій її повноті, незалежно від національного та територіального критерію. «Економічна діяльність повинна, відповідно до власних методів та законів, здійснюватися в межах моральних норм, щоб здійснився Божий задум про людину» [3];

- *економічний прогрес повинен підлягати контролю суспільства, а не залежати від принад окремих осіб*. Право і обов'язок кожного полягає в свідомій участі в економічному розвитку. Особливо наголошується, що в економічно відсталих країнах підлягають засудженню особи, які «тримають свої багатства «в кубинці», або ж залишають власне суспільство без необхідних йому матеріальних та духовних засобів» [3];

- для забезпечення вимог справедливості та рівності необхідно усунути разючу нерівність в рівні економічного розвитку як на індивідуальному, так і суспільному рівнях;

- людська праця підноситься над іншими елементами економічного життя, які мають цінність лише в якості споряджень. «Через працю, яка присвячена Богу, людина приєднується до викупної справи самого Ісуса Христа, який надав праці високої гідності, своїми власними руками працюючи в Назареті. Звідси витікає обов'язок кожної людини чесно трудитися, а також і право на працю... Нарешті, праця повинна мати таку винагороду, щоб людині була надана можливість гідно розвивати матеріальне, соціальне, культурне та духовне життя – і своє власне, і своїх ближніх» [3];

- земні блага належать усім людям. «Земля і все те, що її наповнює, призначена Богом для того, щоб усі люди і народи нею користувалися і щоб під керівництвом справедливості, супутником якої є любов, створені блага доставалися усім на рівних основах» [3];

- капіталовкладення повинні забезпечувати достатні можливості для праці та прибутків як теперішнє, так і майбутні покоління. «Всі, хто приймає рішення стосовно капіталовкладень та влаштування економічного життя – чи то окремі особи, об'єднання, чи суспільна влада, - повинні враховувати дану мету і визнавати за собою наступний важливий обов'язок: з одного боку слідкувати за тим, щоб надавалося все те, що за необхідністю вимагається для гідного життя і окремих осіб, і суспільства, а з іншого боку – передбачати майбутнє та встановлювати справедливу рівновагу між потребами сучасного індивідуального та колективного споживання і потребами в капіталовкладеннях для майбутніх поколінь» [3];

- приватна власність або ж інша форма володіння матеріальними благами забезпечують кожній людині необхідний простір для особистої та сімейної незалежності, і тому їх необхідно розглядати як *розширення людської свободи*. «Оскільки власність та інші форми приватного володіння матеріальними благами сприяють самовираженню особистості, і крім того, надають їй можливість виконувати свій обов'язок в суспільстві та економіці,

то надзвичайно важливо сприяти тому, щоб окремі особи чи групи мали доступ до того чи іншого виду володіння матеріальними благами» [3];

- християни, які беруть участь в сучасному економічному та суспільному розвитку, борються за справедливість та любов, «повинні бути переконані в тому, що можуть немало сприяти щастю людства та світу в світі» [3].

Відтак, вказуючи на негативні прояви економічного розвитку, Католицька церква водночас наголошує на тому, що економічна сфера, являючись важливою складовою суспільного буття, може бути шляхом спасіння як окремої людини, так і побудови справедливого суспільства за умови дотримання вищеперерахованих принципів.

Позиція православної Церкви дещо відрізняється від католицької. Виходячи із спільного засновку про те, що гармонійний розвиток людського суспільства можливий лише на основі базових цінностей – любові, відповідальності, справедливості та служінні загальному благу, основна увага тут акцентується на питанні особистісного спасіння людини, духовному вимірі людського буття. Відповідно, будь-яка діяльність розглядається під цим кутом зору. Православне розуміння загального блага – це не лише матеріальне благополуччя, а, перш за все, «устремління людини та людського суспільства, до життя вічного, яке є найвищим благом для кожного християнина» [6]. З православного погляду устремління до найвищої мети, здатність приносити в жертву земне заради духовного, ставити перед собою завдання найвищого духовного порядку «роблять людське суспільство життєздатним, а життя окремої людини – усвідомленим».

В «Основах соціальної концепції Російської Православної Церкви», а саме на цей документ будемо спиратися, оскільки Українська Православна Церква перебуває у канонічному і молитовному єднанні з РПЦ і фактично підлягає юрисдикції Московського патріархату, а ставлення УПЦ Київського патріархату в основному співпадає з позицією РПЦ, зауважено, що матеріальні проблеми особистості та соціально-економічні аспекти

суспільного буття також не залишаються поза її увагою. Базуючись на святому письмі – Біблії, Церква пам'ятає про «хліб насущний» (Мт. 6.11), але наголошує, що надмірне захоплення матеріальними благами згубне для душі і засуджується Церквою. «Церква не визначає прав людей на власність», але вчить, що відношення православного християнина до власності повинно базуватися на євангельській заповіді любові до ближнього: «Заповідь нову даю вам, любіть один одного» (Ін. 13.34). Дана Ісусом Христом заповідь є основою моральної поведінки християнина і повинна слугувати імперативом у сфері регулювання міжлюдських стосунків, зокрема і в економічній, майновій сфері. Відповідно до вчення Церкви, люди отримують всі земні блага від Бога, Якому і належить абсолютне право володіння ними. Свою позицію Церква виражає питанням святителя Василя Великого: «Скажи мені, що у тебе власного? Звідки ти взяв та приніс в життя?» [6]. Цей принцип є основоположним у визначенні відношення людини до матеріального. Ігнорування його породжує гріховне ставлення до власності та багатства, що виливається у відчуженість та ворожість у відносинах між людьми.

«Матеріальні блага не можуть зробити людину щасливою». Гонитва за добробутом згубно відображається на духовному стані людини і здатна привести до повної деградації. Причиною тому є поява великої кількості майнових турбот. Вони «відводять розум та серце від Бога. Душа впадає в грубість, страх Божий в ній зникає; відступає від неї згадка про смерть; розум затуманюється і втрачає здатність бачити промисел Божий, від чого втрачається віра... Людина помирає для добродійності, віддається брехні, хитрощам, жорстокості, і впадає в суцільну погибель, здійснюється сосудом диявола» [2]. Згадуючи євангеліста Марка, церква підкреслює, що наслідувати Царство Боже складно тим, хто шукає багатства тому, що вони мають надію на матеріальні блага, а не на Бога (Мк. 10.24), що і є причиною падіння.

Водночас Православна церква наголошує на тому, що багатство саме по собі не засуджується. В Святому Письмі наводяться приклади багатих, але угодних Богові людей – Авраам, старозавітні патріархи, праведний Іов та інші. Церква визнає існування будь-якої форми власності нейтральним, лише відношення людини до неї певним чином може бути або ж гріховним, якщо приводить до пограбування, несправедливого розподілу праці тощо, або ж праведним - морально обґрунтоване використання матеріальних благ, в основі якого покладений фундаментальний принцип Нового Завіту – «люби ближнього свого як самого себе» (Рим. 13.9).

Відтак, майнове положення людини, з погляду Церкви, не може бути критерієм богоугодності, або ж навпаки не угодності Богу. Таким чином, економіка – «це витоківно благословенна Творцем сфера діяльності» [7] людини, в тому випадку, коли вона базується на пріоритеті духовних цінностей над матеріальними.

Водночас багатівікова позиція Церкви, спрямована на спасіння душі, виховала в православній людині розуміння того, що вона живе для того, щоб добре молитися, на відміну від інших конфесій християнства, які моляться, щоб добре жити. На думку багатьох дослідників, надмірний акцент Православної Церкви на тому, що «справи світу цього» є спокусами зумовив і певне економічне відставання православних країн. Священник Яків Кротов відверто стверджує, що «Греція серед інших країн Європейського Союзу виглядає найбільшійшою. Православна країна: у ній є все, що потрібно православній людині. Решта – від лукавого і коштує дорого» [5]. Професор Анатолій Колодний знаходить тісний зв'язок православ'я та соціально-економічного положення країн: «... країни з домінуванням православ'я виявили відсталість в історичному розвитку, слугують оплотом світового консерватизму й середньовіччя» [4].

Найскладніше проаналізувати відношення до економічного чинника протестантських церков. Оскільки, «протестантські соціальні рефлексії – зауважує О.Титаренко, - відображають різноманіття протестантських

деномінацій, яке призводить до відсутності принципової можливості виділення загально-протестантської теоретичної рефлексії суспільної діяльності, не зважаючи на наявність розвинутої „суспільно-євангелізаційної практики” в більшості протестантських церков» [10]. Однак, будемо спиратися на Програмний документ «Соціальна позиція протестантських церков Росії», який найбільшою мірою виражає загальне розуміння. В цьому документі зауважується, що соціальне служіння протестантських церков насамперед пов'язане з поняттям соціальної справедливості. Як записано в Позиції, основа соціальної справедливості полягає у всезагальному призначенні земних благ. Так, в дев'ятому пункті «Економіка, праця, власність» виділяють два основні факти у розумінні економіки: - 1) Земля і все, що наповнює її, створене Богом і по праву належить Йому. В свою чергу, Він дав людям право користуватися усіма земними благами; 2) Із-за гріхопадіння всі стосунки між людьми, зокрема і економічні, несуть на собі відбиток гріха і не можуть бути бездоганними. Відтак, наголошується на тому, що будь-яка розвинута економічна система здатна забезпечити гідний матеріальний рівень життя більшості суспільства, але не здатна врятувати людину. Виходячи з цього, жодна економічна система не може бути названа християнською. Протестанти виділяють чотири біблійні принципи економічного життя: право власності, наполеглива праця, свобода підприємництва та благодійність. Право власності закладено Богом для земного благополуччя людей, але приватна власність – це право людини управляти власністю, яка належить Богу. Праця, незалежно від форми, має першочергове значення, оскільки формує особистість. Після гріхопадіння праця утратила свій творчий вияв і перетворилася на засіб забезпечення людських потреб. Але будь-який вид діяльності, здійснений на принципах протестантської етики (ставлення до праці як до покликання, устремління до одержання прибутку – більшого, ніж необхідно, задля забезпечення себе та своєї родини, «аскетизм в світі», тобто бережливість, строгість у використанні одержаного багатства), відповідає Божественним принципам,

угодний Богу і благословенний Ним. Відтак, людина повинна працювати відповідально і сумлінно. В такому випадку вона може розраховувати на винагороду. Ділова людина-християнин усвідомлює свою працю як особливу форму богопоклоніння. З погляду протестантів, слова Христа про те, що кожен повинен примножувати отримані від Господа таланти, підштовхували християн піклуватися про справу та досягати успіху. Такі цінності як бережливість, ефективність сприяють успіху і на сьогодні надзвичайно актуальні. Протестанти наголошують, що одержання прибутку в господарчій діяльності обов'язково нагороджується моральним задоволенням і, з християнської точки зору – це спосіб послужити Богу, сім'ї та ближнім. З цієї позиції благодійність – це один із найефективніших способів доведення того, що люди є розпорядниками Божої власності. Адже Бог чекає, що блага, які він надав одній людині, вона буде використовувати на користь багатьох. Досить важливим, на думку авторів, є те, що соціальне служіння церков не обмежується лише відновленням справедливості там, де вона була порушена, але включає і боротьбу за гідність людської особистості засобами милосердя та любові [9].

Підсумовуючи вищесказане можна зробити висновок, що в християнстві існують три основні підходи до розуміння ролі економічного чинника в бутті людини:

1. Економіка є одним із шляхів, яким «здійснюється Божий задум про людину». Він виражається в усвідомленні людиною власної відповідальності за людське «домобудівництво». Кожна людина варта мати гідний рівень життя відповідний сучасним досягненням матеріально-технічної бази. Справа кожного прийняти посильну участь в розбудові суспільства на засадах справедливості та рівності. Виходячи з позиції антропоцентризму, Католицька Церква зазначає, що соціально-економічна діяльність може бути тим місцем, де зростає людина і святість її.

2. Економічна сфера є другорядною в житті людини порівняно з духовною сферою. Загальне благо можливо досягнути в тому випадку, коли первинні устремління людини та людського суспільства будуть направлені на життя вічне, яке є найвищим благом для кожного християнина. Теоцентричне спрямування Православної церкви наголошує на тому, що порушення цього правила призводить людину до деградації та духовної смерті.
3. Євангельська сила з необхідністю проявляється в цьому житті. Будь-які економічні досягнення, власність людина повинна сприймати як дар Божий, наданий їй для використання на благо собі та людям, керуючись правилами протестантської етики. Протестантський реалізм виводить взаємозв'язок між духовністю та економічною сферою і продовжуючи антропоцентричну парадигму сприяє закріпленню в суспільстві ідеалів процвітання.

Виходячи із перерахованого, слід зауважити, що Україна історично знаходилася найбільшою мірою під впливом Православ'я, але сьогодні на її теренах проростають зерна і католицького, і протестантського розуміння. Залишається сподіватися, що вона прокладе власний шлях, на якому відбудеться творче осмислення викликів сучасної цивілізації і складеться розумне поєднання духовного та матеріального як сфер, що нездійсненні одна без іншої. Для відновлення духовності українцям необхідно пам'ятати, що надмірне захоплення збагаченням руйнує людину і загострює соціальні протиріччя в суспільстві, водночас, надзвичайно актуально кожному громадянину України усвідомити відповідальність за результати власної праці та за участь у побудові розвиненого економічного суспільства на принципах рівності та справедливості.

Список використаних джерел:

1. Аристарх (Лебедев), игумен. Происхождение человеческой души. // Труды Київської Духовної Академії. – К., 2008. № 9. – С. 49.
2. Брянчанинов Игнатий Святитель, епископ Черноморский и Кавказский. Аскетические опыты. Собрание сочинений, Том II.- Украинская православная церковь Полтавская епархия Спасо-Преображенский Мгарский монастырь, 2001. – С. 166.
3. Второй Ватиканский Собор. Конституции, Декреты, Декларации. Пастырская конституция «Радость и надежда» о Церкви в современном мире. Брюссель 1992. – С. 394 - 401.
4. Колодний А.М. Основи релігієзнавства. Курс лекцій. – Дрогобич: Коло, 2006. – С. 82.
5. Кротов Я. Релігія й економіка: шлюб без зв'язку, або Чому в Греції є все // Дзеркало тижня № 32 (587) 14 – 20 серпня 2004.
6. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. VII.1 // www.patriarchia.ru
7. Предисловие митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла к книге госсекретаря Ватикана кардинала Тарчизіо Бертоне «Этика общего блага в социальном учении Церкви». // <http://www.interfax-religion.ru>
8. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий. Підручник для сім'ї та школи. – К., Видавничий відділ Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2003. – С. 444.
9. Социальная позиция протестантских церквей России. // <http://bibleapologet.narod.ru/doctrine.htm>
10. Титаренко О.Р. Соціальне християнське вчення в контексті релігійного модерну. Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.11 — К., 2004

Анотація

Гаврилюк Т.В. “Економічний чинник в поліфонії християнської антропології”

В статті проаналізовано розуміння ролі економічного чинника в житті людини в контексті трьох основних християнських напрямів – православ'я, католицизму, протестантизму. На основі опрацювання соціальних доктрин зроблено висновок про наявність трьох основних релігійних підходів в цьому питанні. Православна парадигма є теоцентричною і визначає економічний чинник нейтральним щодо духовного розвитку людини. Католицька та протестантська парадигми являються антропоцентричними і різняться тим, що в католицизмі економічний чинник визнається як один із шляхів задуму Бога щодо людини в розбудові суспільства базованого на принципах справедливості та рівності. Протестантська парадигма акцентує увагу на взаємозалежності духовного та матеріального - будь-які економічні

досягнення, власність людина повинна сприймати як дар Божий, наданий їй для використання на благо собі та людям.

Аннотация

Гаврилюк Т.В. “Экономический фактор в полифонии христианской антропологии”

В статье дан анализ понимания роли экономического фактора в жизни человека посредством анализа трех основных христианских направлений – православия, католицизма, протестантизма. На базе анализа социальных доктрин сделан вывод о существовании трех основных религиозных подходов в этом вопросе. Православная парадигма является теоцентричной и определяет экономический фактор нейтральным относительно духовного роста человека. Католическая и протестантская парадигмы есть антропоцентричными и отличаются тем, что в католицизме экономический фактор выступает как один из путей замысла Бога о человеке в построении общества, которое базируется на принципах справедливости и равенства. Протестантская парадигма акцентирует внимание на взаимозависимости духовного и материального – экономические достижения человек должен понимать как дар Божий, который дан ему для использования во благо себе и человечеству.